

КИПАРСКА КРИЗА 1974. И ПОГОРШАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКО-АМЕРИЧКИХ ОДНОСА*

Апстракт: У раду се анализира утицај кипарске кризе на тадашње стање у југословенско-америчким односима. Оштре изјаве југословенских званичника и коментари у југословенској штампи о америчком учешћу у припремама и реализацији државног удара на Кипру изазвали су лавину незадовољства у Вашингтону. Међутим, после неочекиване отворене изјаве председника Форда да је Ција била креатор сличног државног удара у Чилеу претходне године и да је то било у „најбољем интересу“ Американаца, али и чилеанског народа – нико у Београду више није испољавао минимум разумевања за револт Стејт департамента поводом југословенске кампање уперене против империјалне политике САД-а у свету.

Кључне речи: Југославија, САД, Грчка, Турска, Ција, кипарска криза, Медитеран, Тито, Кисинџер, Макариос, војна хунта, НАТО

Током 1974. године два важна догађаја на Медитерану ће, заједно са бурним превирањима на Блиском истоку, подстаћи и засводити и иначе присутна југословенска страховања од даље америчке пенетрације на Медитерану и Балкану, која би потенцијално могла угрозити безбедност и суверенитет Југославије. Наиме, током пролећа и лета 1974, у релативно кратком временском распону, Сједињене Државе су учествовале у политичким и војним збивањима која су у неку руку ослабила међународну позицију Југославије и која су се косила са глобалним приоритетима које је она као несврстана земља упорно заговарала. Крајем марта, у време када поново долази до драматичне ескалације тршћанске кризе и оштре југословенско-италијанске конфронтиције око некадашње Зоне Б, америчка Шеста флота заједно са италијанским оружаним снагама укључује се у маневре у северном Јадрану, надомак Трста. Такав потез САД-а у Београду је тумачен као намерна провокација и америчка подршка италијанским територијалним претензијама према Југославији. Следећи корак у склопу америчких настојања да се потпуно овлада Медитераном, југословенске власти су виделе у америчкој подршци грчким генералима који су организовали државни удар на Кипру и насилно свргли са власти Титовог блиског

* Чланак је резултат рада на пројекту *Српско друштво у југословенској држави у 20. веку: између демократије и диктатуре* (№ 177016), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сарадника из покрета несврстаности, архиепископа Макариоса, 15. јула 1974. године. Да је тај пуч успео, Макариоса би очигледно снашла слична судбина као и чилеанског лидера Аљендеа (годину дана раније), а Кипар би, попут Чилеа, напустио покрет несврстаности.¹

Југословенско руководство је страховало да Сједињене Државе намеравају да, после овладавања Медитераном, наставе свој продор и акцију усмере ка Балкану и Европи, покушавајући да дестабилизују режиме у Албанији, Бугарској и Југославији, као што су то већ учиниле помажући конзервативне кругове у Грчкој и кроз сличну политику на Кипру. Сада су у први план избили међународни спорови који су географски и физички били ближи југословенској територији и самим тим представљали далеко већу потенцијалну опасност по Југославију и њену политику несврстаности него што је то био случај претходних година. Америчке акције на северном Јадрану, Кипру и на Блиском истоку све више потхрањују југословенски страх да се ту, заправо, ради о јединственој и синхронизованој акцији САД-а, чији је циљ пуна америчка доминација на том простору, при чему се отворено прибегава директном мешању у унутрашња политичка збивања у медитеранским земљама и дестабилизацији режима који не испољавају довољан степен кооперативности када су у питању амерички витални интереси. Југословенски званичници су у томе видели склоност САД-а да своју стратегију све више пребацује са терена „директних војних интервенција“ (после дебакла у Вијетнамском рату) на терен „прикривених операција“ (изазивања унутрашњих немира, организовања и подстицања државних удара у земљама чија им спољна политика не одговара). „Јавно признање“ Форда, на конференцији за штампу одржаној 17. септембра 1974, да је САД организовао државни удар у Чилеу,² у Београду је оцењено као рецидив промењеног односа снага у САД-у и „непрекривено упозорење целом свету, а посебно несврстаним земљама, да ће се Сједињене Државе свим средствима одупрети активностима које сматрају да су уперене против њихових националних интереса“.³

Кипарска криза достигла је своју највишу тачку средином лета 1974. Припадници кипарске Националне гарде, чији су комплетни командни кадар чинили грчки официри, извршили су 15. јула 1974. државни удар и уклонили са власти легално изабраног председника Макариоса, у намери да присаједине ту острвску земљу Грчкој. Пет дана касније, 20. јула, турска армија је извршила инвазију на Кипар (заузела је северни део острва, насељен турским становништвом) уз образложење да жели да рестаурира уставни поредак и заштити своје грађане од грчке агресије. Дебакл грчке акције на Кипру усло-

1 Robert D. Šulcinger, *Američka diplomatija od 1900. godine*, Beograd, 2011; Dušan Nikoliš, *SAD. Strategija dominacije*, Beograd, 1985; Саша Д. Мишић, *Политички односи Југославије и Италије у периоду од 1968. до 1975. године* (докторска дисертација, одбрањена 13. марта 2013. на Факултету политичких наука у Београду); Ivo Visković, „Odnosi Jugoslavije i Sjedinjenih Američkih Država“, *Jugoslavenski pregled*, Godina XXXII, 1. 1988, str. 23–45; Leo Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1976.

2 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), 1973, Политичка архива (ПА), САД, ф-124, 445 570, Изјава председника Форда у вези делатности и задатака Централне обавештајне агенције.

3 Архив Југославије (АЈ), Кабинет председника Републике (КПР), I-3-a/107-212, САД и политика несврставања.

вио је, само три дана после тријумфа турске војске, пад грчке хунте и формирање нове грчке владе, на челу са председником Караманлисом.⁴

Сукоб Грчке и Турске око Кипра, који временски коинцидира са ескалацијом кризе на Блиском истоку, додатно је искомпликовао и иначе сложено и запаљиву ситуацију на Медитерану. Не само што је довео у питање актуелни детант него је и озбиљно уздрмао односе у самом НАТО-у. Наиме, због благонаклоног држања САД-а према Турској и притиска на Караманлиса да прихвати формулу поделе Кипра на два дела, ту војну алијансу средином августа 1974. напустила је Грчка, чиме је доведен у питање опстанак америчких војних база у Грчкој.⁵

Кипарска криза је изазивала озбиљну забринутост у југословенским политичким круговима. Никада од завршетка Другог светског рата није неки оружани сукоб био физички ближи Југославији. У рату су се нашле Грчка и Турска, две суседне балканске земље, чланице НАТО-а које су се граничиле са земљама Варшавског пакта, а једна од њих и са осетљивим подручјем јужног дела СССР-а. Тито и његови сарадници су са великом зебњом пратили покрете флота двеју суперсила на Медитерану.

Југословенско руководство је сматрало да у позадини свих ових криза и догађаја стоје „империјалистичке“ аспирације САД-а и да би у сваком моменту следећа жртва такве политике могла бити Југославија. Имајући то у виду, а придржавајући се начела своје несврстане политике, југословенска влада је већ првог дана, 15. јула 1974, у посебном саопштењу оштро осудила пуч и „страну војну интервенцију“.⁶ Југословенско министарство иностраних послова је изразило протест грчком отпавнику послера због учешћа Грчке у насилном обарању легалне владе архиепископа Макариоса и истакло став Југославије да једино решење види у пуном поштовању независности, суверенитета и територијалног интегритета Републике Кипара.⁷

У својим јавним наступима Тито и његови сарадници су отворено оптуживали Сједињене Америчке Државе и агенте Ције (CIA) да стоје иза овог насилног акта. У Београду је то оцењивано као покушај да се Кипар преусмери са политике несврстаности на политику тесног везивања за НАТО.⁸

4 Кипар је стекао независност на основу Лондонских и Циришких споразума, које су потписали фебруара 1959. године представници кипарских Грка, кипарских Турака и влада Велике Британије, Грчке и Турске. Сходно тим споразумима, Кипар је прогласио независност августа 1960. Пошто се радило о компромису, чија је чврстина зависила од воље трију држава које су биле његови гаранتي (Велике Британије, Грчке и Турске) – унутрашњи живот Кипра је стално био поприште страног мешања. И Грчка и Турска су током раздобља које је уследило и даље испољавале своје претензије према том острву. Оне су се кретале од неоствареног и никад напуштеног циља свих режима у Грчкој за присаједињењем целог Кипра „матици“ Грчкој („енозис“) и дугорочног циља Турске за поделом Кипра („дупли енозис“). И једно и друго решење је лишавало Велику Британију супериорног положаја „непристрасног арбитра“ на Кипру, њених база (на које је стекла право на основу Споразума из 1959) и водило опадању њене улоге на Медитерану. Стога су се Британци залагали за поштовање независности Кипра и били привржени Макариосу. (ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-2, 228, Догађаји у вези са Кипром)

5 *Godišnjak Instituta za međunarodnu politiku i privredu*. 1974, Beograd, 1975, str. 396–397.

6 ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-2, 228, Саопштење Савезног извршног већа поводом збивања у вези са Кипром.

7 АЈ, КПР, 1–3–а/57–4, Југословенски став у вези са Кипарском кризом и резиме наших акција.

8 АЈ, КПР, 1–5–6/56–2, Информација о догађајима на Кипру.

Иако се у моменту када је група грчких генерала преузела власт на Кипру није могло у целини сагледати право стање ствари (није се чак ни знало да ли је Макариос ликвидиран или је успео да емигрира са Кипра), Тито је одмах, наредног дана, 16. јула, оштро осудио актере тог догађаја и повезао их са страним обавештајним службама. „Покушај пуча на Кипру, иза кога стоји једна страна земља, представља најгрубљи насртај на независност, суверенитет и интегритет Републике Кипра... Народи Југославије најодлучније осуђују овај гнусни атак на пријатељску, несврстану земљу, на слободан развој једног малог народа, који већ дуги низ година доприноси изграђивању праведних међународних односа и развијању сарадње у свијету... Опасност ове оружане интервенције је утолико већа што до ње долази у источном Средоземљу, у непосредној близини жаришта кризе на Блиском истоку, која не престаје да оптерећује међународне односе, угрожава мир и безбједност.“⁹

Шефови делегација и шефови сталних мисија несврстаних земаља у седишту Уједињених нација у Женеви су већ 16. јула, само дан после пуча на Кипру, одржали састанак и усвојили документ у коме је тај пуч осуђен као акт који представља кршење основних начела Повеље УН и представља најбруталнији вид отвореног мешања у унутрашње послове Кипра.¹⁰ Југословенски министар иностраних послова Милош Минић, 20. јула, позвао је америчког амбасадора Малколма Туна (Malcolm Toon) да би му изложио став Југославије у вези са најновијим развојем догађаја на Кипру, уз молбу да то пренесе америчкој влади. Објаснио је да југословенска влада сматра да је криза узрокована интервенцијом грчких оружаних снага на Кипру. Грчка влада ту сноси сву одговорност. Турска интервенција која је потом уследила се могла очекивати као „природна последица“ насиља. Све то заједно представља озбиљну опасност по безбедност региона и балканских држава. „Криза на Кипру и могући оружани сукоб између Грчке и Турске угрожавају и безбедност Југославије, јер се ради о сукобу између нама суседних земаља“. Једино решење у таквој ситуацији југословенска влада види у томе „да све земље уложе напоре да се отклони агресија на суверенитет и независност Кипра и да се врате прерогативи уставној и легитимној влади председника Макариоса“.¹¹

Међутим, у моменту када је Минић излагао амбасадору Туну став Југославије о решавању кризе на Кипру, ситуација на овом острву се још више искомпликовала. Наиме, управо је 20. јула уследила турска војна интервенција на Кипру, уз образложење Анкаре да се ради о мери предузетој у циљу заштите турског становништва и уставног поретка на Кипру. Истог дана сазван је састанак Савета безбедности УН. На том састанку усвојена је Резолуцију 353 у којој се инсистира на моменталном прекиду ватре, на повлачењу свих страних трупа са Кипра и на обавези свих земаља чланица УН да поштују сувереност и независност кипарске републике.¹²

9 „Изјава председника Тита о догађајима на Кипру“, *Борба*, 17. јул 1974. године.

10 ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-2, 228, Догађаји у вези са Кипром.

11 ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-2, 219, Zabeleška o razgovoru potpredsednika Saveznog izvršnog veća i saveznog sekretara za inostrane poslove M. Minića sa ambasadorom SAD M. Toon-om, 20. јул 1974. године.

12 United Nations Security Council 353/1974, *Godišnjak Instituta za međunarodnu politiku i privredu*. 1974, Beograd, 1975, str. 63.

Да би показали да имају конструктиван став поводом избијања кипарске кризе, југословенски званичници су, поред оштре осуде виновника те кризе, указивали и на конкретне мере које би требало предузети у циљу превазилажења опасног стања. У Саопштењу југословенског министарства иностраних послова, 20. јула, инсистира се на томе „да се што пре успостави пуна независност и суверенитет Републике Кипар и омогући легитимној влади председника Макариоса да врши своја уставна права“. У Београду је сматрано да се у решавање овог спорног питања морају укључити и несврстане земље, а не само САД и државе гаранте Споразума о Кипру из 1959. Стога је у поменутом саопштењу истакнуто да „Југославија сматра да су Уједињене нације, а посебно Савет безбедности, дужни донети хитне одлуке које ће обезбедити и гарантовати решење кризе у овом духу“.¹³ Исте ставове је, 23. јула, изложио у Савезној скупштини југословенски министар иностраних послова Милош Минић, указујући истовремено и на конкретне мере које је предузела његова влада на међународном плану. Југословенска формула разрешења кипарске кризе базирала се на императиву очувања независног, сувереног, интегралног и несврстаног Кипра. Да би се то постигло, инсистирало се на повлачењу са Кипра свих страних војних трупа (и грчких и турских), на пуној примени резолуције Савета безбедности УН о Кипру (Резолуције 353, усвојене 20. јула) и изналажењу решења на основу пуне равноправности, прихватљивог за све непосредно заинтересоване стране – за обе националне кипарске заједнице, али и за Грчку и Турску. Дакле, акценат је био на недељивости и територијалној јединствениости Кипра (супротно аспирацијама Турске, а донекле и САД-а, ка формирању двеју национално независних федеративних држава на том простору); на равноправном учешћу у преговорима директно инволвираних актера (без наметања решења великих сила) и на евентуалном посредовању Уједињених нација и несврстаних земаља у случају да се за тим укаже потреба.¹⁴

Иако је Југославија генерално осуђивала примену силе као метод за решавање међународних криза, она је, ипак, подржала војну интервенцију Турске, покренуту 20. јула, непосредно после државног удара на Кипру. При томе је уважила образложење турске владе да је циљ тог акта заштита турске мањине, очување суверенитета и интегритета Кипра и заштита уставног поретка те земље (чији је она гарант, на основу важећег уговора, потписаног 1959. године). Како се подршка војној интервенцији косила са основним начелима међународне политике за која се залагала током претходних година, југословенска влада се оправдавала да даје само „условну подршку“ турској акцији, искључиво у случају „ако она нема други циљ од онога који је наведен у изјави турске владе“.¹⁵

Пошто одлука Савета безбедности од 20. јула 1974. није спроведена у пракси, Координациони биро несврстаних земаља на састанку у седишту УН у Њујорку, 6. августа, усвојио је свој први документ о кипарској кризи

13 ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-2, 228, Саопштење Савезног секретаријата за иностране послове, 20. јул 1974.

14 АЈ, КПР, И-5-6/56-2, Информативни материјал. Југословенски став у вези са Кипарском кризом и резиме наших акција.

15 Исто.

– Декларацију о Кипру. У овом документу, који је предложио представник Југославије у име четрнаест несврстаних земаља, поново је потврђена позиција несврстаних у односу на Кипар и затражено поштовање раније донете Резолуције УН 353. Уз оцену да свако одуговлачење повлачења страних трупа и војних ефектива са Кипра представља озбиљну претњу миру и безбедности у источном Медитерану, у документу је истакнуто легитимно право владе Кипра да равноправно учествује у доношењу свих одлука које се тичу нормализације стања у тој земљи. Радило се о захтеву несврстаних земаља за укључивањем представника Кипра у тројне разговоре које су започели представници Велике Британије, Грчке и Турске (земаља гаранта Уговора из 1959. који је регулисао политичко устројство Кипра) у Женеви, на позив Савета безбедности УН.¹⁶

Неуспех женевских преговора и друга турска војна интервенција на Кипру, која је уследила 9. августа,¹⁷ учинили су још сложенијом ситуацију на Медитерану, али и унутар НАТО-а, јер су две чланице те војне алијансе – Грчка и Турска – биле пред непосредним међусобним војним сукобом. Позив на смиривање је поново дошао из Савета безбедности УН, који је истога дана затражио хитну обуставу борби на Кипру.¹⁸

Будући да одлуке Уједињених нација нису поштоване и да је фактички дошло до поделе Кипра због присуства турских инвазионих трупа, Тито је предузео интензивну дипломатско-политичку активност у односу на све заинтересоване стране. Упутио је личне поруке званичницима из Грчке, Турске и Кипра у којима је изложио своје ставове у вези са модалитетима решавања кипарске кризе. Те поруке уручио је југословенски министар иностраних послова Милош Минић, и то 17. августа председнику Грчке Гизикосу и премијеру Караманлису, а потом, 19. августа турском председнику Ечевиту. Посредством Амбасаде СФРЈ у Лондону, 22. августа уручена је и Титова лична порука архиепископу Макариосу. Најзад, 27. августа, током свог боравка у Никозији, Минић је разговарао са вршиоцем дужности кипарског председника Клеридисом и потпредседником Денкташом, којима су такође уручене Титове поруке.¹⁹

Пошто је у својству Титовог изасланика посетио Грчку, Турску и Кипар, Милош Минић је преузео на себе улогу посредника између Грка и Турака и иницијатора компромисног решења, које би евентуално могло бити прихватљиво за све стране у спору. Будући да је са свим инволвираним актерима Југославија имала изузетно присне и пријатељске односе и да нико од њих није сумњао у њене добре намере – чинило се да би она у датим околностима могла да направи неки позитиван искорак. Тим пре што се Минићева посета

16 АЈ, КПП, I-3-а/57-4, Југословенски став у вези са Кипарском кризом.

17 Пошто се том интервенцијом Турска оглушила о Резолуцију УН 353, Југославија је 11. августа упутила турској влади промеморију у којој ју је подсетила да је подржала њену прву војну интервенцију у циљу заштите турске мањине и уставног поретка Кипра, али да овакав турски накнадни потез представља опасност по мир и безбедност Медитерана и отежава решавање кипарске кризе. (АЈ, КПП, I-3-а/57-4, Југословенски став у вези са Кипарском кризом)

18 United Nations Security Council 357/1974.

19 ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-2, 235, 241, 242.

Грчкој, Турској и Кипру одвијала у време када су практично све могућности за решење кризе такоређи биле блокиране и када је постојала реална опасност да се криза даље прошири и заоштри.

Прилаз Југославије овако амбициозном задатку сводио се на релативно једноставну методологију. Полазило се од исцрпне анализе свега онога што је било заједничко у ставовима сукобљених страна око разрешења кризе и онога што је ту на први поглед било потпуно инкомпатибилно (због чега су сви дотадашњи преговори око Кипра пропали). Оно у чему су се бар делимично Грци и Турци слагали – требало је потенцирати и развити у прелиминарни сегмент будућег споразума, а оно у чему су се разилазили ублажити кроз постизање одређених концесија и уступака са обе стране. Минић је прецизно маркирао питања у којима су се ставови Грка и Турака у већој или мањој мери додиривали: и једни и други су декларативно били против поделе Кипра; и једни и други су у принципу били за преговоре (с тиме што их је грчка страна условљавала претходним повлачењем турских трупа на линију прекида ватре од 9. августа, дакле на линију разграничења пре друге турске војне интервенције на Кипру); обе стране су увиђале неопходност ревизије Устава Кипра, као и Циришких и Лондонских споразума и неопходност спровођења у дело Резолуције УН о Кипру; условно је постојала обострана сагласност око опште демилитаризације Кипра; и једна и друга страна се држала кооперативно по питању посредовања несврстаних земаља у спору.²⁰

Наравно, много већи је био број питања око којих се Грци и Турци нису слагали. Обе стране су одговорност за кризу пребацивале на своје противнике; Грци су били за хитно отпочињање преговора, али су то условљавали претходним повлачењем турских трупа са Кипра (које сматрају агресорима), што су Турци одлучно одбијали уз аргументацију да су прво Грци извршили агресију на Кипар, а да су турске трупе сада ту лоциране да спрече агресорске амбиције Грчке; Грци су били за хитно решавање кипарског проблема, док се Турцима није журило и одговарао им је статус кво, јер су кипарски Турци успели да учврсте државну власт на освојеној територији; у том смислу, пошто је Турска географски била много ближа Кипру него Грчка, а истовремено и војно надмоћна у односу на Грчку – није показивала ни неку посебну заинтересованост око добијања сталних гаранција територијалног интегритета и независности Кипра од других држава, док су Грци упорно инсистирали да се повећа број гараната (велике силе, сталне чланице Савета безбедности УН, најутицајније несврстане земље); Грци су углавном имали позитиван став у вези са враћањем прерогатива власти Макариосу, док су Турци ту имали негативан став, замерајући Макариосу што дуги низ година није водио рачуна о положају и третману кипарских Турака. Како су обе стране позитивно реаговале на Титове поруке, а самим тим делимично подржале југословенску формулу решавања кипарског проблема – Минић је покушао да отклони камен спотицања у премошћавању кључног питања по коме су се разилазили ставови Грка и Турака (уколико би у томе успео,

20 ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-2, 259, Посета потпредседника Савезног извршног већа и савезног секретара за иностране послове М. Минића Грчкој и Турској; Исто, Посета потпредседника Савезног извршног већа и савезног секретара за иностране послове М. Минића Кипру.

остала питања би се временом сама по себи разрешила). Радило се о дилеми: какво би требало да буде будуће државно уређење Кипра – како у будућности регулисати односе двеју заједница на Кипру? Грци су инсистирали на унитарној држави са проширеним правима турске заједнице, а Турци на „географској федерацији“ уз широку аутономију обе федералне јединице. Чинило се да је и једнима и другима био подједнако близак и подједнако далек југословенски предлог о једној функционалној, административној и кантоналној федерацији. Она је делимично, али уз одређене резерве и модификације, могла да задовољи политичка настојања обе стране, имајући у виду нереалност реализације екстремних ставова које су заступали Грци и Турци, претежно из тактичких разлога, како би изборили што боље решење за себе. Наиме, разговори у Грчкој, Турској и на Кипру су показали да постоји нека врста условне, али не и експлицитне подршке свих актера кипарске кризе успостављању још увек нејасно дефинисане форме федерације која би у себи садржала елементе југословенске федерације.²¹

Иако је пут инструментализације и реализације овакве широке платформе за будуће преговоре о кипарској кризи био далек и неизван, југословенска страна је могла бити задовољна што је актуелни проблем макар мало померен са мртве тачке и што је, кроз срдачне и пријатељске разговоре са представницима Грчке, Турске и кипарских Грка и кипарских Турака, ојачано пријатељство Југославије са овим медитеранским земљама, али и њена укупна међународна позиција. Тиме је уједно заокружен још један циклус југословенске дипломатско-политичке акције, чији циљ није било класично или рутинско посредовање, већ покушај да се искористе традиционално добри и пријатељски односи са свим актерима кризе и на бази евидентно присутног поверења у добре намере Југославије изнађе општеприхватљив компромис.

У паузи, после повратка из Грчке и Турске, а током припрема за следећу дестинацију – Кипар, Милић је 23. августа 1974. позвао Туна да би га упознао са корацима које предузима Југославија у циљу разрешења кипарске кризе, са садржајем Титових порука свим актерима, реаговањима на те поруке у Грчкој, Турској и на Кипру, са мотивима којима се при томе Југославија руководила и са циљевима које је желела да постигне.²²

Милић је разјаснио да циљ југословенске акције „није био да посредујемо“, него „да помогнемо пријатељским земљама“. Имајући у виду да су у Вашингтону с великом дозом неповерења пратили југословенску политику према кипарској кризи, Милић је објаснио Туну да су актуелне југословенске активности покренуте после неуспеха женевске конференције и друге турске интервенције на Кипру. „Наш основни циљ је био да допринесемо тражењу мирног политичког решења пре него што наступе даље и нове компликације“. У Београду је оцењено „да је ситуација постала веома опасна и да се криза може проширити и најдиректније угрозити нашу безбедност, те не можемо остати пасивни, већ као суседна, пријатељска и несврстана земља морамо да нешто предуземо. То је наше право и наша дужност... Једна несврстана земља Република Кипар је у опасности да буде ликвидира-

---

21 Исто.

22 ДАМСПРС, 1974, ПА, САД, ф-124, 440 465.

на као суверена држава, а ако би она могла да буде раскомадана, могла би у будућности слична судбина да задеси и сваку другу несврстану земља, не искључујући ни Југославију. Такав један акт довео би до веома опасне ситуације у свету, до опште несигурности, што би потпуно поткопало досадашње резултате детанта и приближило свет новом светском рату“.²³

У свом излагању Минић је акценат ставио на додирне тачке у ставовима Грчке и Турске око путева разрешења кризе и подвукао „да за Кипар нема другог решења осим оног које смо и ми као вишенационална заједница усвојили током НОБ-а – братство и јединство, пуна национална равноправност, и независност и несврстаност“. Сугерисао је разрешење кипарске кризе кроз форсирање свега онога у чему постоји макар делимична сагласност у ставовима сукобљених страна. Ту је указао на грчку и турску подршку идеји да се повуку све стране трупе са Кипра. Тун није крио своје чуђење када је чуо да је „Турска сагласна са демилитаризацијом острва“ и напоменуо је „да је претерано тражити повлачење Турске на линије од 9. августа“. Минић није коментарисао ову упадицу америчког амбасадора, већ је прешао на следећу тачку, у којој је сматрао да такође постоји сагласност страна у спору да сами представници двеју кипарских заједница треба да имају кључну улогу у преговорима око решавања насталог проблема. Стога ће Минић наредних дана посетити Кипар и водити разговоре са Клеридисом, вршиоцем дужности председника Кипра, Денкташем, вршиоцем дужности потпредседника, а потом и са Макариосом, легално изабраним председником Кипра. Иако се Тун невољно сложио са Минићевом проценом да би сами Кипрани требало да воде главну реч у преговорима и то у смислу да би могли „да одиграју корисну улогу“, упозорио је Минића да одлуке „морају бити донете у Атини и Анкари“. Пошто се решавање кризе стално пролонгирало, југословенски министар је указао на забринотост несврстаних због тога и њихов став о неизбежности стављања тог питања на дневни ред заседања Генералне скупштине УН. Таква идеја Туну није била прихватљива. За разлику од Југославије, Сједињене Државе су на све начине покушавале да спрече интернационализацију кипарске кризе и да обезбеде решавање овог питања кроз преговоре у ужем кругу директно заинтересованих земаља у оквиру НАТО-а.²⁴

Уобличавање платформе евентуалног компромисног решења кипарске кризе, после Минићевих разговора са свим њеним актерима, подстакло је Тита да почетком септембра 1974. упути нове поруке: генералном секретару УН Курту Валдхајму, совјетском лидеру Леониду Брежњеву, америчком председнику Џону Форду, шефу кинеских комуниста Чу Ен Лају, премијерима Велике Британије, Француске, СР Немачке, Шведске, Данске, шефовима држава и влада већег броја несврстаних земаља, сталним чланицама Савета безбедности УН и неким другим државама.²⁵

Југословенска дипломатско-политичка акција око разрешења кипарске кризе истовремено је настављена и у оквиру ОУН. Наиме, већ 12. септем-

23 АЈ, КПР, I-5-6/104-19, Забелешка о разговору потпредседника Савезног извршног већа и савезног секретара за иностране послове М. Минића са амбасадором САД М. Туном на дан 23. августа 1974. године.

24 Исто; ДАМСПРС, 1974, ПА, САД, ф-124, 440 465.

25 ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-2, 259.

бра, на састанку Координационог бироа несврстаних земаља, непосредно пред XXIX редовно заседање Генералне скупштине УН, на предлог југословенског представника, усвојен је трећи документ о Кипру. Координациони биро одлучио је овом приликом да формира групу састављену од пет несврстаних земаља (Алжир, Гвајана, Индија, Мали, Југославија – „ГРУПА 5“) са задатком да прати развој догађаја везаних за Кипар и да се стави на располагање директно заинтересованим странама за успостављање везе и услуга добре воље. Она је требало да, кроз посредовање, обезбеди превазилажење неких ставова владе Кипра који нису могли добити одговарајућу подршку Генералне скупштине УН (осуда турске агресије, претходно повлачење турских војних јединица, враћање избеглица, неприхватање принципа једнаких права две заједнице), као и превазилажење турских ставова који такође нису могли да обезбеде подршку већине у светском парламенту (противљење употреби термина „Влада Кипра“ и инсистирање на термину „Република Кипар у лицу две националне заједнице“, инсистирање на ставу да враћање избеглица треба да буде резултат, а не услов за преговоре). Истовремено је донета одлука да се овај текст достави Савету безбедности са захтевом да, као званичан документ тог извршног тела, буде упућен свим земљама чланицама УН.²⁶

Образлажући југословенску иницијативу, стални представник у ОУН Јакша Петрић је истакао „да Кипарска криза чини велику опасност за међународни мир и безбедност“ и да је овде угрожена „независност и суверенитет једне несврстане земље, што нужно налаже акцију свих несврстаних земаља“. Југославија је сматрала да се несврстане земље држе исувише пасивно у односу на збивања на Кипру и да Алжир као координатор није у потпуности испунио своје обавезе око енергичнијег деловања Координационог бироа у том склопу,²⁷ па је Петрић подсетио чланице тог тела на став из недавно усвојене Алжирске декларације „да агресија на једну несврстану земљу значи напад на све и сваку другу“. Нагласио је „да Кипарска криза нема локални карактер, већ чини претњу миру, безбедности и стабилности у ширем региону“. Наводећи разлоге који налажу несврстанима да не буду по страни и да не дозволе да се онемогући њихов утицај на кипарску ситуацију,

26 АЈ, КПР, I-3-a/57-4, Југословенски став у вези са Кипарском кризом и резиме наших акција; „Иницијатива несврстаних“, *Борба*, 14. септембар 1974; *Godišnjak Instituta za međunarodnu politiku i privredu 1974*, Beograd, 1975, str. 63.

27 У извештајима југословенског министарства иностраних послова у вези са акцијама несврстаних земаља у циљу решавања кипарске кризе и у извештајима о проблемима координације заједничких акција указано је на присуство „одређених тешкоћа“ узрокованих „понашањем Алжира као координатора, који шире интересе несврстаних подређује својим ужим интересима“. Такво понашање све је више изазивало незадовољство већег броја несврстаних земаља, међу њима и Југославије. „Због недовољно разрађеног механизма координације и пасивног понашања једног броја чланица Координационог бироа – долазило је до спорости и неадекватног реаговања КБ, нарочито приликом избијања кризне ситуације (Чиле, Кипар). Алжир, као координатор, није показивао спремност да покрене акцију КБ по питању Кипра, чак и поред инсистирања појединих чланица КБ. С друге стране, када је одговарало његовим ужим интересима, Алжир је у својству координатора, покренуо ширу међународну акцију без претходних консултација са осталим чланицама КБ“. ДАМСПРС, 1974, стр. пов, ф-2, 245. Најновији развој у свету, посебно у светлу Блискоисточне и Кипарске кризе; *Исто*, 43, Оцена XXVIII заседања Генералне скупштине УН; *Исто*, 1975, ф-2, 135, Координација активности несврстаних земаља.

Петрић је упозорио да велике силе „улажу озбиљни напор да се и несврстани и Уједињене нације спрече да дају свој допринос праведном решењу Кипарске кризе и да се решење наметне у затвореном уском кругу“. С друге стране, велики део светске јавности исказује наду да несврстани „иницирају неку акцију или корак који би допринели кретању ка решењу те кризе“, јер су „несврстане земље посебно квалификоване за овакву улогу, с обзиром на огромно поверење које уживају као одговоран, објективан и прогресиван фактор у међународним односима“.²⁸

Акција несврстаних је настављена на XXIX заседању Генералне скупштине УН (23. септембра – 10. октобра 1974). У условима оштрог сукоба између представника Грчке и Турске по овом питању, увршћеном у дневни ред заседања, на предлог Кипра, контакт група несврстаних успоставила је везу са свим странама у сукобу – Грчком, Турском, представницима кипарске владе, као и две националне заједнице на Кипру. Њена акција била је пре свега усмерена на ублажавање ставова Турске (у спорним питањима повлачења турских трупа и повратка избеглица, као и у њеном оспоравању легитимности кипарске владе да представља обе националне заједнице на Кипру), али и радикалних ставова владе Кипра (у њеном захтеву за претходним повлачењем турских оружаних снага, као предуслова за преговоре, односно у пренебрегавању принципа једнаких права две кипарске заједнице). После дугих, сложених и веома деликатних преговора, вођених са две државе у спору, Кипром и осталим заинтересованим странама, контакт група је, у име свих несврстаних земаља, предложила Нацрт резолуције о Кипру, који је у Генералној скупштини усвојен једногласно. Овом резолуцијом (Резолуција 3212, гласало свих 117 земаља, нико није био против, нико није апстинирао) постављена је основа за решавање суштинских питања везаних за сукоб на Кипру. Принципи на којима се базира решење су: уставно уређење је ствар споразума између грчке и турске кипарске заједнице; поштовање суверенитета, независности, територијалног интегритета, несврстаности Кипра; повлачење свих оружаних снага. Резолуцијом се, поред тога, позива на предузимање хитних мера за повратак избеглица својим кућама и охрабрује наставак преговора две националне заједнице на Кипру. Тако је посредничка акција несврстаних, остварена у покушајима смиривања ситуације око Кипра и на самом Кипру, довела до почетних резултата који су отворили могућности за даље решавање спора. Од посебног је значаја што су се у прилог резолуцији истовремено изјаснили и Грчка и Турска и Кипар, и припадници турске и припадници грчке националне мањине, што су за њу гласале и велике силе и што је њено једногласно усвајање у Генералној скупштини омогућавало да се она наметне као општеприхватљива платформа за даље решавање проблема. Иначе, ради се о првој резолуцији Генералне скупштине у којој се од свих земаља чланица тражи да поштују, поред класичних принципа Повеље, и несврстаност једне државе чланице светске организације – што је представљало врло важан политички и правни преседан.²⁹

28 „Иницијатива несврстаних“, *Борба*, 14. септембар 1974.

29 ДАМСПРС, 1974, стр. пов, ф-2, 295, Генерална дебата на 29. заседању Генералне скупштине ОУН.

Све активнији наступ Југославије у циљу укључивања што ширег круга земаља у решавање кипарског проблема и његове интернационализације кроз акцију у Уједињеним нацијама, негативно је примљен у политичким круговима у Вашингтону. Американци нису веровали у делотворност оваквих акција и сметало им је што их при томе југословенски представници стално критикују због настојања да истисну из преговора несврстане земље и преузму улогу кључног арбитра. Додатно је код њих изазивало револт то што Тито и његови сарадници своје незадовољство америчким настојањима да се сузи круг посредника између Грка и Турака поткрепљују оптужбама да је САД умешан у избијање кризе и да је заинтересован искључиво за решење које би допринело јачању јужног крила НАТО-а на Медитерану и Блиском истоку.

У том духу југословенска штампа је перманентно на насловним странама извештавала о „провидној игри НАТО-а на Кипру“ и о „спрези војне хунте и ЦИА-е“. Да би се постигао већи степен веродостојности и убедљивости, често су цитирани текстови познатог коментатора америчког *Њујорк тајмса* Сајруса Л. Шулицбергера (Cyprus Leo Sulzberger), у којима овај познати новинар износи податке о умешаности САД-а у државни преврат на Кипру и америчким настојањима „да се ликвидира његов независан и несврстани статус, који је симболисан у влади председника Макариоса“.³⁰

Посебно је оштро интониран и врло експлицитан био Титов говор у Јесеницама, 12. септембра 1974. године. Објашњавајући „који је био главни разлог пуча на Кипру“, Тито је прецизирао: „тај пуч су организовали ЦИА, грчка војна хунта и Атлантски пакт. Требало је убити Макариоса, јер је Кипар био несврстана земаља, а Макариос један од оснивача политике несврстаности. Требало је њега макнути и претворити Кипар у базу Атлантског пакта.“ Лидер југословенских комуниста објаснио је и шири смисао преврата на Кипру у склопу даље „пентерације НАТО-а“ на подручја Блиског истока, Медитерана и Балкана. Надовезујући се на своју тезу о претварању Кипра у базу НАТО-а, поставио је реторичко питање: „Шта би значила та база?“ и одмах појаснио: „Она би се налазила на важној стратешкој тачки. С једне стране била би окренута према Совјетском Савезу а са друге – према Сирији, која је јако близу и која би се нашла у котлу, који с друге стране затвара Израел. Сирија би се нашла у тешкој ситуацији, јер не би имала никакве могућности да морем добија помоћ. То је био стратешки план да би се створила таква база. План је пропао и хунта је пропала с тим планом.“³¹

Титов наступ у Јесеницама је изазвао буру незадовољства и протеста у Вашингтону. Одмах после објављивања текста Титовог говора, 13. септембра, помоћник америчког државног секретара Артур Хартман (Arthur Hartmann) упутио је тим поводом оштар демарш своје владе југословенском амбасадору Томи Гранфили. Нагласио је да Титове оптужбе на рачун САД-а „нису засноване на истинитим чињеницама“ и „да је Кисинџер врло огорчен“. Замолио је Гранфила да саопшти југословенској влади „сву озбиљност“ америчких примедби и „дубоко незадовољство“ САД-а због Титове изјаве.³²

30 „Провидна игра НАТО пакта“, *Борба*, 4. август 1974.

31 J. V. Tito, *Nezavisnost i savremeni svet*, Tom 2, Beograd, 1982, str. 504–505.

32 АЈ, КПР, I-5-6/104-19, Амбасада СФРЈ, Вашингтон, бр. 1161, 13. 9. 1974.

Хартман је, истовремено, подсетио свог саговорника на писмо које је Тито упутио председнику Форду септембра 1974. поводом збивања на Кипру.³³ У том писму нигде није било речи о уплетености америчке Централне обавештајне агенције (CIA) у пуч против Макариоса, нити иједне оптужбе на рачун САД-а у том контексту. Све што је изречено у писму у потпуности се поклапа са званичним ставом Стејт департмента. Стога „они не могу да схвате“ како је дошло до овако великог одступања у Титовој оцени збивања на Кипру у тако кратком року. Једино објашњење, по Хартману, јесте да Тито има „два стандарда“ када су у питању југословенско-амерички односи. Један је онај који фигурише у тајним, личним порукама са америчким званичницима, а други када јавно наступа и обраћа се својој и светској јавности. Таква недоследност, не само што „не доприноси решавању ствари“ него „само још ствара додатне тешкоће“. Колико су ове оптужбе биле чињенички засноване, види се из доста необудљивог Гранфиловог коментара „да председник Тито никад не говори неистину“ и да у тексту Титовог говора он не види „напад на владу САД и Кисинџера, него на делатност ЦИА“. Да Титов наступ није баш био идеално конципиран, видело се из завршне констатације југословенског амбасадора „да је најбоље да овакве разлике расправљамо и објаснимо у директним контактима“. На томе се управо и инсистирало у Вашингтону, да када су у питању јавни наступи, Тито и његови сарадници воде рачуна о својој реторици, а да евентуалне примедбе на рачун америчке политике отворено изнесу у склопу дипломатске комуникације.³⁴

Неколико дана касније (18. септембра 1974), амерички амбасадор Тун је, истим поводом, затражио пријем код Лазара Мојсова, заменика југословенског министра иностраних послова. Већ на почетку разговора је нагласио „да је он лично запрепашћен и шокиран“ Титовом изјавом „да је ЦИА један од организатора пуча на Кипру“ и указао на сву озбиљност ситуације насталу због ове „неосноване и неистините тврдње“. Због те изјаве „америчка влада је веома узнемирена“. У новонасталој ситуацији, по Туну, могло би доћи и до отказивања раније договорене посете Кисинџера Београду. Као „своје лично мишљење“, Тун је навео да би са југословенске стране било потребно „дати неку врсту исправке“. У том смислу би можда било добро да се „неким каналом изрази жаљење“ или да се Титова изјава „на неки начин минимизира“.³⁵

Могућност да дође до отказивања Кисинџерове посете због Титовог говора у Јесеницама наговестио је и сам Кисинџер током разговора са југословенским министром иностраних послова Милошем Минићем, у Њујорку, 24. септембра 1974. Иако је Минић наглашавао да је југословенска страна сматрала да је договор око те посете дефинитиван, Кисинџер му је упорно давао на знање да више није сигуран да ли ће ту посету уврстити у свој програм путовања и неодређено му најавио да ће га ускоро обавестити „о евентуалној могућности доласка“. За овакав обрт оптужио је Тита: „Кад год се наши

33 АЈ, КПР, I-1/1121, Порука председника Републике Јосипа Броза Тита председнику САД-а Џералду Р. Форду, 6. септембар 1974.

34 АЈ, КПР, I-5-6/104-19, Амбасада СФРЈ, Вашингтон, бр. 1161, 13. 9. 1974.

35 АЈ, КПР, I-5-6/104-19, Из забелешке о разговору заменика државног секретара Л. Мојсова са амбасадором САД у Београду М. Туном на дан 18. септембра 1974.

односи почну повољно развијати неко одржи говор... Морам да кажем да смо осетљиви на оно што је речено у вези САД и Кипра. Ако у то верујете, онда је то опасно, а ако у то не верујете, а кажете, онда је то једнако опасно. Зашто би ми желели да рушимо Макариоса? Шта нам је он сметао и то у јулу 1974, у жеку Вотергејта, а и без тога.“ Минић је покушао да ублажи смисао југословенских изјава о главним актерима кипарске кризе, указујући да се те изјаве односе на деловање Ције, а не на америчку владу, али му је Кисинџер оштро указао на сву бесмисленост таквог става: „Дозволите да знам шта раде агенције владе. Оне се не могу мешати, а да ми то не знамо“. Још оштрија је била реакција америчког државног секретара на Минићеву опаску да је грчки председник Караманлис отишао даље од Југославије „и учинио америчку владу одговорном“ око Кипра. Говорећи о неприхватљивости таквог грчког наступа, Кисинџер је отворено запретио: „Није безбедно да се нападају САД, односно нико нас неће нападати и очекивати помоћ.“ Та претња је очигледно у датом моменту више била упућена на адресу Југославије него Грчке. „Не можемо прихватити да у сваком јавном иступању Југославија заступа тако оштре ставове који су против САД... Поштујемо вашу несврстаност. Међутим, као што сам прошле године рекао, ако је несврстаност увек окренута против САД, шта имамо од тога“.³⁶

Непосредно очи разговора Минића и Кисинџера одиграо се још један догађај који је такође негативно примљен у Стејт департменту, а који је несумњиво представљао значајну манифестацију југословенске подршке архиепископу Макариосу у настојањима да се створе услови за његов безбедан повратак на Кипар и поновно преузимање руковођења овом острвском земљом. Радило се о посети Макариоса Југославији и разговорима које је водио са Титом, 22. септембра 1974. у Београду.

Макариос је и раније био упознат са ставовима Југославије о разрешењу кипарске кризе, али Тито је на почетку разговора те ставове још једном разложио, наглашавајући потребу активнијег наступа несврстаних земаља у Уједињеним нацијама у циљу постизања што шире међународне подршке поновном успостављању уставног поретка на Кипру. „Морамо свим снагама да уверимо све несврстане земље шта их очекује ако би успео маневар на Кипру, да то онда могу очекивати и друге земље... Прво је атак учињен на несврстану земљу Чиле, па сада на несврстану земљу Кипар, то је атак на несврстане.“ Констатујући да несврстани сметају империјализму, Тито је упозорио да „ако несврстане земље не би биле јединствене у борби против таквих покушаја империјализма и разних велесила, онда би улога несврстаних земаља јако опала“. Сматрао је да је пуч на Кипру тесно повезан са збивањима на Блиском истоку. „Са стратегијске тачке гледишта, Кипар је од огромне важности за НАТО пакт као база, јер он географски тако стоји да угрожава – наиме када би био НАТО база – угрожава у првом реду Сирију и читав арапски регион... Значи, Сирија би била с мора потпуно опкољена“. Из овога је произашла и Титова процена шире позадине пуча на Кипру: „Тај план је направљен у Атланском пакту, то је сигурно. То није била само ствар Турске и Грчке, него је то план за даље опкољавање свих арапских земаља и

36 АЈ, КПР, I-5-6/104-19, Разговор друга М. Минића са државним секретаром САД Х. Кисинџером, 24. 9 1974. у Њујорку.

да би се омогућило Израелу да извуче чим веће користи из сукоба са Арапи-ма. То је далекосежан план који је врло опасан за мир у свету уопште. Зато ми сада морамо учинити све, колико највише можемо, да упознамо свет са тим намерама које су биле и које постоје. Осим тога, ако би империјализам успео на Кипру, онда у Европи остаје од несврстаних земаља само Југославија.³⁷

Тито и Макариос су се сложили да Американци подржавају план Турске да се Кипар подели на два потпуно аутономна дела. Тито је сматрао да Американцима одговара оваква подела јер схватају да у новонасталој ситуацији, када је спречена ликвидација Макариоса, а извршена турска војна интервенција,³⁸ није могућна реализација првобитног плана – да цео Кипар постане база НАТО-а. Скромније, али једино реално решење, за које се Американци сада залажу је да се НАТО базе макар инсталирају на турском делу острва. „Хоће да имају базу бар у једном делу Кипра. Чим већи део Кипра буде под Турском, тим већа ће бити база... Ако би интереси извесних сила Атлантског пакта преовладали, онда би то било трагично.“ Макариос се сложио са овом констатацијом: „То је и моје мишљење, да ће се на делу који би држала Турска, једног дана формирати НАТО база“. Да би се спречио овакав обрт, два државника су се договорили о иницирању координисане акције несврстаних земаља у УН и ван светске организације, којом би се спречила подела Кипра и осујетили планови НАТО-а. Југославија се око тога већ пуно ангажовала.³⁹ Тито је предложио Макариосу да кипарски представник у УН контактира Минића, који ће бити информисан о овом разговору и који улаже велике напоре како би Кипру обезбедио што ширу подршку осталих чланица УН.⁴⁰

Американци су са великом дозом подозривости и незадовољства гледали на југословенско ангажовање око разрешења кипарске кризе и на југословенске оптужбе на рачун САД-а у вези са избијањем кризе. Нису више очекивали да ће Југославија променити став по том питању, али су инсистирали на томе да макар „ограничи своју акцију“, нарочито међу несврстанима.

37 АЈ, КПР, I-3-a/57-4, Забелешка о разговору Председника Републике Јосипа Броза Тита и Председника Кипра Архиепископа Макариоса, одржаног 22. септембра 1974. године у 17.30 часова у Белој вили у Београду.

38 Турска је после државног преврата на Кипру два пута војно интервенисала на овом острву. Први пут је то учинила јула 1974, уз образложење да жели да заштити кипарске Турке и уставни поредак на Кипру. Југословенска влада је с тим у вези објавила посебно саопштење у коме је условно подржала тај потез уколико је његов циљ искључиво оно што је у образложњу наведено. Друга интервенција уследила је наредног месеца и Југославија ју је у својој промеморији 11. августа осудила и указала на то да је та војна интервенција противна духу Резолуције 353 Савета безбедности УН. (АЈ, КПР, I-3-a/57-4, Резиме наших акција, 19. септембар 1974)

39 На иницијативу Југославије појачани су контакти и заједничке акције несврстаних земаља у УН; већ 6. августа 1974. Координациони биро несврстаних земаља донео је прву декларацију о Кипру у којој захтева покретање адекватних мера за превазилажење кризе; Макариос је, подстакнут сугестијама Тита и Југославије, упутио поруку у вези са кипарском кризом свим несврстаним земљама. (АЈ, КПР, I-3-a/57-4, Југословенски став у вези са Кипарском кризом)

40 АЈ, КПР, I-3-a/57-4, Забелешка о разговору Председника Републике Јосипа Броза Тита и Председника Кипра Архиепископа Макариоса, одржаног 22. септембра 1974. године у 17.30 часова у Белој вили у Београду.

О томе је извештавао амбасадор Гранфил из Вашингтона, објашњавајући да додатну деликатност ту има неповољан обрт кипарске кризе по америчке интересе. „У Вашингтону се сматра и оцењује (јавно и интерно) да је досадашњи неуспех Кисинџерове политике према Кипарској кризи веома оштећио америчке интересе на целом том региону и шире у НАТО-у. Политичка акција САД када је избила криза имала је за циљ јачање америчких позиција у том региону и добијање нових – поделом Кипра и његовим стављањем под контролу НАТО-а, односно VI флоте, и тиме јачања америчког утицаја на Блиском истоку. Међутим, резултат досадашњег тока кризе је: војно повлачење Грчке из НАТО-а и антиамеричко расположење у Грчкој, дистанцирање већине западно-европских савезника од политике САД према Грчкој и Кипру, одбијање Кисинџерове посредничке улоге у Кипарској кризи, оштре критике у Конгресу да се обустави помоћ Турској све док не постане флексибилнија у решавању Кипарске кризе, што ће изазвати негативно реаговање у Турској.“ Уместо да ојачају своју позицију на Медитерану, Сједињене Државе су оствариле сасвим други ефекат и изазвале подозрење и револт држава са тог простора, што је несумњиво ишло у прилог СССР-у и његовим аспирацијама. Због свега тога, по Гранфилу, Американци су револтирани југословенском политиком према Кипру и не чини им се прихватљиво становиште да различити прилази Југославије и САД-а актуелним светским кризама не би требало да доводе до погоршања билатералних односа.⁴¹

Оно у чему су се, ипак, поклапала политичка настојања Београда и Вашингтона, када је реч о кипарском питању, била је обострана заинтересованост за хитно разрешење тог проблема. Наравно, мотиви су били као и обично сасвим различити. Југословенска страна је у томе видела предуслов за елиминисање једног озбиљног изворишта међународне нестабилности и опасности по безбедност саме Југославије, али и за очување престижа несврстане политике на ширем међународном плану. Једногласно усвојена резолуција Генералне скупштине УН, коју је формулисала контакт група, прихваћена је као шири платформа решавања кипарског питања. Југославији су за њено ангажовање посебно признање одале несврстане земље, али и већина чланица ОУН. Американци су, пак, били заинтересовани за хитно решавање кипарске кризе јер је она генерисала међусобни сукоб две кључне чланице јужног крила НАТО-а (Грчке и Турске) и истовремено подозрење тих земаља према политици коју води званични Вашингтон (Грчка је напустила НАТО, а Турска је, због најаве америчког Конгреса да ће јој, уколико не буде кооперативнија у вези са решавањем кипарске кризе, бити обустављена војна помоћ – испољавала све већу дозу револта према званичницима САД-а). Исто тако, Американци су били свесни да је криза у неку руку погодовала совјетским настојањима да се на простору Медитерана редукује вишегодишња доминација НАТО-а. СССР је био заинтересован да се постојеће стање што више пролонгира, јер је сукоб Грчке и Турске озбиљно подривао систем НАТО-а на овом важном подручју.⁴²

41 ДА МСП РС, 1974, ПА, САД, ф-124, 448 898, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Вашингтону Савезном секретаријату за иностране послове, 11. октобар 1974. године.

42 ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-3, 310, Најновији развој Кипарске кризе.

Обострана заинтересованост Југославије и САД-а за хитно решавање кипарске кризе дошла је до изражаја током разговора које су у Београду, 4. новембра 1974, водили Тито и Кисинџер. Амерички државни секретар је, осврћући се на раније југословенске оптужбе о умешаности САД-а у државни удар на Кипру, истакао: „Хоћу и да Вам кажем да ми нисмо имали ништа са ударом против Макариоса. Нисмо имали никаквог интереса да се дестабилизује ситуација у источном Медитерану јула 1974. Имали смо великих унутрашњих проблема у нашој земљи са председничком кризом и са проблемима на Блиском истоку. Свакако нисмо желели да узрокујемо један додатни проблем у источном Медитерану. Могу Вас уверити да ми нисмо били свесни да се планира удар.“ Тито се није супротставио овој аргументацији, али му се није чинио реалан Кисинџеров став да би решење кипарског проблема требало заснивати на „федералном систему са неким географским принципима“ (заправо на подели острва на два дела). Сматрао је да Грци неће прихватити такву опцију, већ искључиво „кантонално решење са јаком централном владом“. С друге стране, Тито се сложио са Кисинџером да би „Макариос требао да се држи даље од Кипра док не буде прелиминарног договора“ и да би било добро да подржи компромисно решење које припремају Клеридис и Денкташ. У том случају „било би у реду да се врати“. На крају разговора дошло је до необичног обрта у коментарима двојице саговорника на рачун Макариоса. Кисинџер је одбацио аргумент Макариосових противника да би Макариос требало да да оставку на место председника Кипра и преузме улогу верског вође. Сасвим супротно, истакао је „да је он боље квалификован да буде председник него верски вођа“. Из Титовог наступа, пак, провејавало је незадовољство Макариосовим прилазом најновијим акцијама несврстаних. Сав коментар на Кисинџерове похвале о Макариосовој државничкој мудрости свео се на упадицу: „Не уздржава се од дељења савета. Сећам се кад сам се носио са њим у Лусаки (на Самиту несврстаних земаља – Д. Б.)“⁴³

У анализи југословенског министарства иностраних послова о актуелном стању у решавању кипарске кризе, сачињеној средином децембра 1974. године, са доста песимизма и резигнације се процењује исход преговора и будући домашјај иницијатива контакт групе несврстаних земаља. Сматра се да услови за спровођење Резолуције УН о Кипру „нису сазрели“. Исто тако, „не постоје ни одговарајући услови да се Контакт група јавно активира“. У таквој ситуацији, унутар контакт групе дошло се до закључка да би најбоље било убудуће се ослањати на што интензивније иступање несврстаних земаља несталних чланица Савета безбедности УН. На иницијативу тих земаља, 13. децембра 1974, усвојена је резолуција Савета безбедности у којој се тражи „што хитније извршење Резолуције Генералне скупштине о Кипру“. Међутим, спровођење те резолуције је у датом моменту било тешко изводљиво. Предстојећи избори у Грчкој и актуелна криза владе у Турској довели су до даље радикализације ставова о Кипру супротстављених страна. Повратак Макариоса на Кипар у овом извештају југословенског ми-

43 *FRUS*, 1969–1976, Volume E–15, Part 1, Documents on Eastern Europe, 1973–1976, Yugoslavia, doc 71, Memorandum of Conversation, Belgrade, November 4, 1974.

нистарства иностраних послова није окарактерисан као искорак у правцу разрешења кризе. Уочено је да, иако је Макариос ублажио своје раније „тврде ставове“ о кипарском питању, он и даље не улива поверење Турцима, који су у њему видели кривца за новонасталу ситуацију и политичара склоног да игнорише права турске заједнице на Кипру. Званичницима из Београда је посебно сметало то што је Макариос у својим првим јавним наступима по повратку на Кипар у потпуности игнорисао акције несврстаних земаља и експлицито указивао на то да САД и СССР морају имати кључну улогу у коначном решавању кипарског проблема.⁴⁴

Макариосово становиште је знатно одступало од његових изјава које је дао током сусрета са Титом у Београду, септембра 1974. године. Оно је уједно било и у директној колизији са југословенским ставовима и у Београду није могло наићи на позитиван пријем. С друге стране, Макариосов наступ деловао је врло отржењујуће на југословенске политичаре у ситуацији када је Југославија због свог експонирања у овој сфери плаћала високу цену стављајући у други план свој витални интерес за побољшање односа са САД-ом. Иако Југославија није променила став о кипарском проблему, међународне околности су ограничавајуће деловале на сврсисходност дотадашњег енергичног експонирања несврстаних земаља око тога. Током будућег вишегодишњег процеса усаглашавања ставова сукобљених страна у кипарском спору, Тито и његови сарадници нису више могли много помоћи, нити је то ико од њих посебно тражио. Иако им то није било право, бар једна препрека на путу унапређења сарадње са САД-ом је углавном отклоњена.

---

44 ДАМСПРС, 1974, стр. пов., ф-3, 310, Најновији развој Кипарске кризе.

Summary

Dragan Bogetić, Ph. D.

Cyprus Crisis of 1974 and the Deterioration of Yugoslav-American Relations

Key words: Yugoslavia, USA, Greece, Turkey, CIA, Cyprus crisis, Mediterranean, Tito, Kissinger, Makarios, military junta, NATO

The coup in Cyprus in July 1974 and attempt to overthrow Archbishop Makarios, Tito's important ally from the non-alignment movement, provoked serious concern in Yugoslav political circles. Not since WWII had any armed conflict been so physically near to Yugoslavia.

The conflict between Greece and Turkey over Cyprus, which coincided with the escalation of the Middle East crisis and the Trieste crisis, followed by NATO maneuvers in the Trieste region – further complicated the already complex and tinderbox situation in the Mediterranean and had a serious impact on the ongoing bipolar détente between the USA and the USSR.

The Yugoslav leadership accused the American government to have instigated these crises while the Yugoslav press daily printed front page articles assessing that Yugoslavia could be the next victim of "American imperialism". Namely, Belgrade was afraid that the US intended, after establishing influence on the Mediterranean, to continue to expand and would take actions in the Balkans and Europe, attempting to destabilize the regimes in Albania, Bulgaria and Yugoslavia as they had already done supporting conservative circles in Greece and pursuing a similar policy in Cyprus.

The State Department reacted harshly to the Yugoslav allegations on the Cyprus crisis. These allegations, also coming from Western countries and initiated a serious debate in the American Congress that specially affected President Nixon coming amidst the infamous Watergate Affair and internal political turmoil that would later lead to his resignation.

The serious deterioration of Yugoslav-American relations was eased and ceased by the end of 1974 when Makarios returned to Cyprus and negotiations on the settlement of the Cyprus crisis began. Meetings of Yugoslav Foreign Affairs Minister Milos Minić and the US Secretary of State Henry Kissinger played a key role in successfully laying the groundwork for new positive bilateral relations and were followed by talks between the new American President Gerald Ford and President Tito in August 1975.